

Одеський державний університет імені І.І. Мечникова

На правах рукопису

МИКИТИН Марія Львівна

**СТАНОВЛЕННЯ ОРФОЕПІЧНИХ НОРМ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ
(кінець XVIII - 60 роки XIX століття)**

10.02.01 - українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Одеса - 1996

00753807 (U)

AB 35.118

Дисертація в рукописі

Робота виконана в Одеському державному університеті
ім.І.І.Мечникова

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
Фащенко Марія Максимівна

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Таранець Валентин Григорович

кандидат філологічних наук, доцент
Касім Олена Юріївна

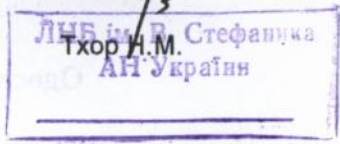
Провідна організація: Кіровоградський державний
педагогічний інститут

Захист відбудеться 26 червня 1996 року о 13.00 годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради К.05.01.12 в
Одеському державному університеті (270058, Одеса,
Французький бульвар, 24/26, ауд.130)

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці
Одеського державного університету

Автореферат розісланий "24" травня 1996 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Проблеми становлення орфоєпії, норми якої остаточно склалися в ХХ ст., не втрачають актуальності й зараз. Найголовніші з цих проблем пов'язані з процесом вироблення вимовних літературних норм та їх відповідністю найістотнішим особливостям усного народного мовлення.

Вимовні особливості української мови сягають своїм корінням далекого минулого і засвідчуються у пам'ятках старої української літературної мови, а також у пам'ятках нової літературної мови кінця XVIII-60-х років XIX ст., в яких завдяки особливостям правопису, а частіше через його неусталеність, відбилися вимовні риси, більшість з яких стала орфоєпічною нормою сучасної української літературної мови.

Серед досліджень орфоєпічної системи української мови — відомі праці П.Г.Житецького, А.Ю.Кримського, В.І.Сімовича, О.Н.Синявського, Л.А.Булаховського, А.А.Москаленка, М.Ф.Наконечного, М.А.Жовтобрюха, Л.І.Прокопової, Н.І.Тоцької та ін. Питання літературної вимови завжди цікавило й українських дослідників у діаспорі, про що свідчать публікації І.Огієнка, Я.Рудницького, О.Горбача.

Становлення української орфоєпії висвітлюється певною мірою в працях, присвячених історії української орфографії. Маємо на увазі, у першу чергу, монографії М.А.Жовтобрюха (1963;1970) та А.А.Москаленка (1958).

Однак процес становлення орфоєпічних норм української літературної мови, зокрема кінця XVIII-60 років XIX ст., залишається недостатньо вивченим.

Таким чином, враховуючи недостатнє висвітлення процесу становлення орфоєпічних норм нової української літературної мови в її початковий період, ставимо своїм завданням максимально об'єктивно простежити відбиття у творах нової української літературної мови кінця XVIII-60-х років XIX ст. особливостей народної вимови, які згодом стали орфоєпічною нормою.

Актуальність даного дослідження пояснює низка факторів:

- недостатність вивчення проблеми становлення орфоєпічних норм сучасної української літературної мови;
- наявність важливих матеріалів — першодруків та рукописів, — що відносяться до кінця XVIII - 60 років XIX ст., в яких знайшли відображені риси живого усного народного мовлення;
- важливість висвітлення місця досліджуваних пам'яток у формуванні орфоєпії української літературної мови.

Мета дисертаційної роботи полягає в тому, щоб простежити становлення орфоєпічних норм української літературної мови у кінці XVIII-60 рр. XIX ст., встановити відповідність сучасних орфоєпічних норм вимовним особливостям, зафіксованим у досліджуваних джерелах.

Досягнення поставленої мети конкретизується у розв'язанні таких завдань:

- показати зв'язок нової української літературної мови із старою літературною мовою через відбиття у пам'ятках рис народної вимови, що оформилися згодом як орфоепічні норми;

- простежити відбиття особливостей народної вимови у досліджуваних джерелах — першодруках та рукописах кінця XVIII -60 років XIX ст.;

- з'ясувати відповідність сучасних орфоепічних норм вимовним особливостям, зафіксованим у досліджуваних матеріалах;

- встановити роль досліджуваних джерел у виробленні єдиних орфоепічних норм.

Об'єктом дослідження є орфоепічні норми української літературної мови: вимова ненаголошених [e], [и], [o], дзвінких приголосних у кінці слова й перед глухими приголосними, зокрема у префіксах, вимова глухих приголосних перед дзвінкими, асиміляція свистячих перед шиплячими, шиплячих перед свистячими, африкатизація [т], [т'], [д], [д'] перед свистячими та шиплячими, спрощення груп приголосних, вимова звуків [г], [дз], [дж], [в], [р], [р'] та ін. Правописна система досліджуваних джерел дозволяє провести спостереження за відбиттям і таких фонетичних особливостей, як: вживання [e], [o] після шиплячих, [ри], [ли] у відповідних позиціях, вживання суфікса -ува- (-ова-), асимілятивне подовження приголосних, дисимілятивні зміни приголосних.

Матеріалом, на якому будується дисертаційна робота (приблизно 2.500 сторінок), є "Енеида на малоросійській языкъ перелицьованная И.Котляревскимъ"(1798), "Грамматика малоросійскаго нарѣчія" О.Павловського (1818), альманах "Русалка Днѣстровая"(1837), "Словарь малоросійскаго, или юго-восточнорусскаго языка; филологическій, этимологическій, съ показаніемъ частей рѣчи, окончательныхъ корней словъ, идиотизмовъ, метаплазмовъ, со сводомъ синонимовъ, съ пословицами и поговорками, составленный по произношенію, какимъ говорятъ в Малой и Южной Росіи..." П.Білецького-Носенка (1843), твори П.Куліша: "Исторія України одъ найдавнішихъ часівъ", "Настуся", "Хмельницина", "Великі проводи", "До братівъ на Вкраїну" та ін., надруковані на сторінках "Основи: Южно-русского литературно-ученого вѣстника" (1861-1862), друквані твори Т.Г.Шевченка - "Кобзарь"(1840), "Букварь южнорусскій" (1861), а також рукописи Т.Г.Шевченка "Мала книжка" Автографи поезій 1847-1850 рр., "Більша книжка" Автографи поезій 1847-1860 рр.

Наукова новизна дисертації полягає у постановці й дослідженні ще мало вивченої проблеми — процесу становлення орфоепічних норм української літературної мови протягом тривалого часу — кінця XVIII-60 рр. XIX ст.

Вперше робиться спроба узагальнити матеріал досліджень про відбиття у пам'ятках старої української літературної мови вимовних особливостей, що стали орфоепічними в новій літературній мові, чим підтверджується спадкоємність між новою та старою літературними мовами. Вперше першодруки та рукописи кінця XVIII-60 рр. XIX ст., як матеріал дослідження процесу формування орфоепічних норм, проаналізовані в певній послідовності, що дало можливість простежити становлення кожної з досліджуваних вимовних особливостей протягом тривалого періоду.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що її основні положення доповнять зміст курсів історії української літературної мови, фонетики, орфоєпії, орфографії сучасної української літературної мови, стануть вагомим матеріалом при розробці спецкурсів, спецсемінарів із проблем становлення орфоепічних норм. Одержані результати можуть бути використані при продовженні вивчення процесу формування української орфоєпії у наступні періоди розвитку української літературної мови, у розробці питань культури мовлення, у створенні лінгвістичних посібників для студентів філологічного факультету, в усвідомленні шляхів формування сучасних орфоепічних норм української літературної мови.

Теоретичне значення дисертації визначається тим, що результати спостереження: 1) дозволяють визначати у часі формування тих мовних норм, які на сучасному рівні кваліфікуються як орфоепічні; 2) виразно висвітлюють сутність орфоепічних норм як мовних явищ, що з тих чи інших причин не знайшли адекватного орфографічного вираження; 3) засвідчують для різних хронологічних зрізів нетотожний обсяг тих мовних явищ, які можна вважати орфоепічними нормами; 4) виявляють таку генеральну тенденцію розвитку цих явищ, як звуження: попри все більший ступінь кодифікованості української літературної мови, обсяг розбіжностей між написанням і вимовою безнастанно, але дуже поступово знижується.

Методологічна основа дослідження — діалектичні положення про єдність окремого і загального, зв'язку мови і мовлення, з одного боку, мови і дійсності — з іншого; принципи історизму, науковості.

Методи дослідження. Вибір методів дослідження зумовлений метою роботи, її завданнями, фактичним матеріалом. Із конкретних методів у дослідженні використовуються: метод лінгвістичного опису, багатофакторного аналізу, порівняльно-історичний, зіставний.

Проведені дослідження дозволяють подати на захист такі положення:

- коріння вимовних норм сучасної української літературної мови сягають старої української літературної мови, оскільки у пам'ятках останньої відбиті певною мірою вимовні риси, які стали орфоепічними в новій ук-

раїнській літературній мові, що й підтверджує спадкоємність між літературними мовами;

- пам'ятки, представлені першодруками та рукописами кінця XVIII - 60 років XIX ст., через особливості правописних систем, що значною мірою базувалися на фонетичних засадах, є важливим матеріалом для дослідження процесу становлення орфоепічних норм української літературної мови, особливо тих, які не зафіксовані орфографічно;

- більшість сучасних орфоепічних норм підтверджені матеріалами досліджуваних джерел, тобто мають глибоке і ґрунтовне коріння, відбивають важливі фонетичні особливості народного мовлення.

Апробація роботи. Дисертація обговорювалась на засіданні кафедри української мови Одеського державного університету. Результати дослідження використовуються у процесі читання спецкурсу на філологічному факультеті, повідомлялись на 49-й звітній науковій конференції професорсько-викладацького складу Одеського державного університету (1994). Основні положення дисертації викладені у трьох публікаціях.

Структура і зміст роботи. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та списку умовних скорочень.

У вступі обґрунтований вибір теми, визначені мета та завдання дослідження, сформульовані основні положення, які подаються до захисту.

У першому розділі "Відображення особливостей української народної вимови у пам'ятках старої української літературної мови (за матеріалами досліджень)" коротко висвітлено, як у пам'ятках старої української літературної мови відбилися риси живого народного мовлення, що згодом стали орфоепічними нормами, зокрема:

1. Буква *и* на місці *е*, що свідчить про вимову ненаголошеного [e] близько до [и], зрідка трапляється у писемних пам'ятках ще з XI ст.: *наричеши* (Ізб.1073,112). У пам'ятках пізнішого періоду зближення [e] з [и] зустрічається часто: *учитилю* (Єв.,1283).

2. Фіксація букви *е* на місці *и*, що свідчить про відповідну вимову ненаголошеного [и], зустрічається у Виголексинському збірнику XII-XIII ст.: *преде ревы* (5). Особливо часто це явище трапляється у пам'ятках XV-XVIII ст.: *нашєми* (Богд.XV,1,290), *цебули* (АЖ.,1584,77).

3. Зміна ненаголошеного [o] на [y] зрідка наявна у пам'ятках староукраїнщини XI-XIII ст.: *уружьє* (Ізб. 1073,28). Ця риса стає виразною з XIV ст.: *свєуму* (Єв.Верковича); зрідка у творах Г.Сковороди: *кузуб*.

4. Суфікс *-ува-* починає фіксуватися паралельно з *-ова-* уже з XV століття. Є.Тимченко зазначає, що в Сучавській грамоті (1407) фіксується дієслово

торгувати. У Луцькім записі (1487) зустрічається форма *записуваєм*.

5. Староукраїнські писемні пам'ятки засвідчують наслідки асиміляції глухого перед дзвінким: *прозбу* (ВС., 1347), *прозбою* (Л.Вел., 1720, 21). За спостереженням П.П.Житецького, у XVII ст. дзвінки приголосні в кінці слів і перед глухими приголосними зберігаються: *скарб*, *зрешти*. Послідовно зберігаються дзвінки приголосні перед глухими в літописі Граб'янки (XVIII): *прикажчики*.

6. Префікс *одь-* (*від-*) із дзвінким [д] рідко фіксують писемні пам'ятки староукраїнської мови: *оддѣляюся* (Син., XVII, 136), *одкидала* (І.Некр., XVIII, 14). Варіанти *отъ-* і *одъ* зустрічаються в літописі С.Величка: *отваги* (2), але *одсѣкти*.

7. Оглушення дзвінкого у префіксах *без-*, *воз-*, *з-* є досить частим явищем і зафіксоване вже першими пам'ятками давньоукраїнської писемності: *въскрьсь - възкрьсь*, *въсхожду - възхожду* (Остр. Єв.), *въстрепаташа - възтрепаташа*, *бесъчиньна — безчиньна* (Ізб.1073). Вимова [з] як [с] у префіксах *роз*, *воз-*, *з-* перед глухими приголосними як фонетична риса наявна в літописі Самовидця: *спитка*, у літописі Величка: *стверженную* (7), *воспламенило* (41), *росказати* (55), у творах К.Зіновієва: *сплыу* (227), *скоштовавъ* (237).

8. Наслідки асиміляції свистячого перед шиплячим засвідчують писемні пам'ятки XIII-XIV століття: *ижъжзеньуть* (Єв., 1270, 20). Відбивають її достатньою кількістю прикладів і пам'ятки XIV-XVI ст.: *жжзирають* (П. Є., 1556-1561, 175), *роширити* (грамоти Західного Полісся, XV). Це явище знаходить відбиття у літописі С.Величка: *рожжжаквало* (187), у збірці К.Зіновієва: *зѣжжжень* (225).

9. Асиміляція шиплячого перед свистячим виявлена тільки у збірці К.Зіновієва: *свасцѣ* (225), але *мышцѣ* (231).

10. Аффрикатизація [г'], [д'] засвідчується в літературній мові порівняно пізно, і то зрідка з початку XVIII ст.: *людзского* (250), *вернеца* (240), значно переважають традиційні написання.

11. Поодинокі приклади з довгими приголосними трапляються у пам'ятках з XIV ст.: *осууженню* (Єв.Верковича), *спротивленне* ("Лексис" Зизанія, 1596), *лється* ("Лексикон" П.Беринди), *зорання* (Г.Сковорода, 290).

12. Спрощення у групах приголосних засвідчується староукраїнськими писемними пам'ятками: *чесныхъ* (Р.гр.1435, 32), *власный* (Крех.Апостол, 182), *мѣсти* (П.Є., 284), *празникъ* (Л.Вел., 202).

13. Дисиміляцію в групі [чн] писемні пам'ятки засвідчують дуже рідко: *вѣино* (Рус.гр., 1499, 31), *браино* (Сл.Лекс., XVII, 143), *тутошныхъ* (Ген.Слідство, 228), *помошниками* (Самовид., 11).

14. Пам'ятки української мови аффрикат [дз] засвідчують порівняно пізно: *гудзѣжи* (Акт.кн.Полт.гор.ур.І, 141), *дзвони* (там же, 28), *дзвонокъ* ("Лекси-

кон"П.Беринди). На думку П.Житецького, [дж] з'являється в українській писемності не раніше кінця XVI - початку XVII ст.: *Гуджуль* (Акт. кн. Полт. гор.ур.,I,24). З XVI ст. *дж* зустрічається у пам'ятках української мови часто. У старій літературній мові фіксується і чергування [д] - [дж], наприклад: *зраджаю, ежджу*.

15. Твердий [р] у кінці слова в іменниках II відміни фіксується у староукраїнських пам'ятках з XIV століття: *господарь* (Рус.гр.,1429), *звѣрь* (Син.,XVII,117).

Отже, розглянувши особливості української народної вимови, відображені у староукраїнських пам'ятках, можна стверджувати, що між старою книжною і новою українською літературною мовою не було розриву: найістотніші фонетичні риси української мови, які відбилися у пам'ятках XI-XVIII ст., були властиві середньонадніпрянським говорам, що стали базою для формування фонетичної та орфоепічної систем нової української літературної мови.

Другий розділ "**З історії української орфоєпії**" включає два підрозділи: "Опис фонетичної системи української мови в наукових працях XIX - початку XX століття" та "Опис орфоєпічних норм сучасної української літературної мови в теоретичних працях".

У першому підрозділі поданий огляд праць, присвячених особливостям нової української літературної мови. Увага акцентується на першій друкованій граматиці 1818 р. - "Грамматика малороссійскаго нарѣчія" О. Павловського, таких розвідках цього періоду, як: "Грамматика руского ѡзика" (1849) та "Розправи о язиці южно-руским і его нарѣчіях" (1914) Я.Головацького, "Русь Угорская" (1851) І.Срезневського, "Обзор замечательных особенностей наречия малорусского сравнительно с великорусским и другими славянскими наречиями" (1859) та "О некоторых фонетических и грамматических особенностях южнорусского (малорусского) языка, не сходных с великорусским и польским" (1863) П.О.Лавровського, а також працях О.О. Потебні "О звуковых особенностях русских нарѣчій" (1865), "Замѣтки о малорусскомъ нарѣчій" (1870), К.П.Михальчука "Нарѣчія, поднарѣчія и говоры Южной Россіи въ связи съ нарѣчіями Галичины"(1877), П.Житецького "Очеркъ звуковой исторіи малорусскаго нарѣчія" (1876) та "Энеида" Котляревскаго и древнѣйшій списокъ ея въ связи съ обзоромъ малорусской литературы XVIII вѣка" (1900), В.Науменка "Обзоръ фонетическихъ особенностей малорусской рѣчи" (1889), О.Шахматова "Изслѣдованія въ области русской фонетики"(1893), А.Ю.Кримського "Украинская грамматика для учениковъ высшихъ классовъ гимназій и семинарій Приднѣпровья"(1907), в яких вивчається звуковий склад українсь-

кої мови. Питання правильної літературної вимови розглядається у книзі В.Сімовича "Практична грамати́ка української мови". Увага зосереджена також на дослідженнях з української фонетики М.Йогансена "Фонетичні етюди" (1927), І.Трояна "Де́що про фонеми української мови й вимову" (1928).

У підрозділі "Опис орфоепічних норм сучасної української літературної мови в теоретичних працях" зроблений огляд літератури ХХ ст., в якій простежується формування й усталення орфоепічних норм.

Проблемам орфоепії була присвячена розвідка І.Огієнка "Нариси з історії української мови" (1927), розвідка О.Горецького "Про правовимову або ортоепію літературної мови" (1929).

Позитивну роль у становленні сучасної української орфоепії відіграли праці О.Синявського "Фонетична контрoверза" (1927), "Спроба звукової характеристики літературної української мови" (1929), "Норми української літературної мови" (1931) та Л.А.Булаховського "Підвищений курс української літературної мови" (1931).

Основні принципи, на яких мало ґрунтуватися даліше формування вимовних норм української літературної мови, викладені у статті В.Бойка "Проблема орфоепії української літературної мови" (1937).

Літературній вимові присвячені праці Я.Рудницького "Як говорити політературному?" (1941) та А.А.Москаленка "Фонетика сучасної української літературної мови" (1947).

Важливі роботи з експериментальної фонетики опублікували Г.Ф.Шило "Палатограми українських звуків і система фонем української мови" (1948) та Т.А.Бровченко "Зіставний аналіз приголосних української і англійської мов" (1955), "Приголосні фонеми української мови (за даними експериментального дослідження)" (1956). Інструментальні дослідження розширюють знання не тільки про творення українських приголосних, а й про їх вимову.

Сучасні орфоепічні норми української мови глибоко розглянуті в розділі "Фонетика", написаному М.Ф.Наконечним до "Курсу сучасної української літературної мови" за редакцією Л.А.Булаховського (1951). Проблемам орфоепії М.Ф.Наконечний присвятив статтю "Орфоепічні норми та їх значення" (1958).

Науково цінні відомості про звуковий склад мови подані у статтях "Основні підсумки і завдання вивчення голосних фонем української літературної мови" Н.І.Тоцької (1961) та "Актуальні питання експериментально-фонетичного дослідження мови" Л.А.Близниченка (1963).

У 60-х роках зростає інтерес до питань орфоепії. З'являється ряд досліджень, серед них неабияку цінність становлять праці М.Жовтобрюха: "Наукове вивчення фонетики української мови за роки Радянської влади"

(1965), "Про деякі тенденції в розвитку сучасної української орфоєпії" (1967), М.Ф.Наконечного: "Стан і чергові завдання на ділянці орфоєпії української мови (1964), "З історії формування орфоєпічних норм сучасної української мови" (1965), П.Д.Тимошенка: "З історії формування орфоєпічних норм української літературної мови" та "Зміни й усталення у фонетиці української літературної мови за радянської епохи" (1967).

Глибоко й науково обґрунтовано розглядаються питання орфоєпії М.Ф.Наконечним в академічній праці "Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика" за ред. І.К.Білодіда (1969). Тут представлені орфоєпічні норми сучасної української літературної мови, на нашу думку, найповніше.

Цінний орфоєпічний матеріал містить розвідка Б.В.Кобилянського "Фонетико-орфоєпічні норми української літературної мови" (1971).

Найважливіші норми української літературної вимови представлені у праці Н.І.Тоцької "Голосні фонемі української літературної мови" (1973), М.А.Жовтобрюха "Основа і принципи української літературної вимови" (1975), у монографії В.М.Русанівського, С.Я.Єрмоленко "Про літературну вимову та наголос" (1978).

Неабияку цінність становлять дослідження з орфоєпії останніх років, зокрема статті М.М.Фащенко "Т.Г.Шевченко і становлення норм української орфоєпії" (1989), Л.І.Прокопової, Н.І.Тоцької "Соціофонетичний нарис українського мовлення сучасної молоді" (1990), Я.Дзири "Козацький правопис поета" (1994), також додаток до "Русско-украинского орфоэпического словаря" В.О.Горпинича (1992).

Розділ завершує виклад деяких відмінностей у правилах української орфоєпії, які подають М.Ф.Наконечний, М.А.Жовтобрюх, Н.І.Тоцька, В.О.Горпинич.

Розділ третій "Відбиття процесу становлення орфоєпічних норм української літературної мови у першодруках та рукописах кінця XVIII-60 років XIX століття" містить шість підрозділів, в яких розглянуте відбиття особливостей народного мовлення у пам'ятках кінця XVIII-60 років XIX століття.

1. "Енеида на малоросійській языкъ перелицованная И.Котляревским" (1798)

Вимова ненаголошеного [e] як [и] представлена лише в одному слові *минъ* (I:236); в усіх інших випадках ненаголошеному [e] перед складом з [и], [у], [і] відповідає літера *е*: *полетъла* (I:2), *шепнула* (I:2), *великій* (I:2). Ненаголошений [и] скрізь позначається буквами *ы*, *и*: *лызне* (I:29), *тихенько* (I:30), тобто вимова ненаголошеного [и] як [e] не засвідчується. Не фіксується також наближення [о] до [у] перед складом з наголошеним [у]: *розумна* (I:11),

голубко (III:66). У досліджуваному джерелі в усіх випадках вживається суфікс -ова-: *годовала* (I:28), *подяковавъ* (II:35). Оглушення префікса з- на початку слова перед глухими приголосними [к], [п], [х], [т] передано послідовно й виразно: *схвативсь* (I:6), *спитавсь* (I:11), *сказала* (I:11), *стульвиши* (II:15). Можна говорити про збереження дзвінкості приголосних на кінці та у середині слова, оскільки немає жодних відхилень у написанні: *бѣдь* (I:4), *чубь* (I:9), *поригь* (I:24), *швидко* (I:2), *кубка* (I:9), *тяжко* (I:18).

Префікс од- передається варіативно: *одпроводити* (III:34), *отцурався* (II:16). Перед коренем, що починається на [д], вживається префікс от-: *отдыха* (II:36), *отдали* (III:25). Варіантна передача префікса роз- (рос-) свідчить про подвійну його вимову: перед дзвінким приголосним *роздулися* (I:6), *росбишаки* (III:64), але *розбишакъ* (I:12); перед глухим — здебільшого рос-: *роплатись* (I:27), *роскачали* (II:13), *ростычь* (II:29), *рошходився* (III:5), хоча є й *рошходився* (I:16), *розсѣтъ* (III:72). Спорадична фіксація асимілятивних змін свистячих приголосних перед шиплячими і шиплячих перед свистячими є відбиттям особливостей народного мовлення: *збръжчали* (I:16), *юпоцѣ* (I:15), *боляцѣ* (I:20), але *розжсврѣлось* (II:25), *росчовну* (II:14).

Не передається африкатизація [д], [д'] перед наступним свистячим: *надсядъся* (I:5), *выходци* (I:12), *людскихъ* (II:15). Майже не засвідчена вимова [т'с'] як [ц'] у дієслівних основах: *робится* (I:22), *хочется* (II:23), *дадутся* (III:15), але *хочетця* (II:23), *остатця* (II:24); не передається вимова [шс'] як [с'с']: *трясеися* (I:29); чергування [д] // [дж]: *сажае* (III:33). В "Енеїді" започаткована передача на письмі вимови [чц'] як [ц'ц']: *юпоцѣ* (I:15).

2. О.Павловський "Грамматика малоросійскаго нарѣчія" (1818)

Вимова ненаголошеного [е] як звука, близького до [и], фіксується зрідка: перед наголошеним складом з голосним високого піднесення — *мыні* (87), з голосним середнього піднесення [о] — *чырвоный* (65). Ненаголошений [и] позначається буквами ы та и: *кныпець* (38), *назваю* (52). Тільки в одному випадку перед складом з наголошеним [и] ненаголошений [и] передається літерою е: *шепшина* (74). Не засвідчується вимова [о] близько до [у] в основі слова перед складом з наголошеним [у]: *кожухъ* (40), *зозуля* (70). У суфіксі -ова- фіксується літера о: *годовавъ* (31), *дратовавъ* (34), але у трьох словах маємо: *дывувався* (34), *полуднувавъ* (52) *працювавъ* (53).

Автор розрізняє звуки [г] та [г']: [г] позначається буквою г: *гуляю*; [г'] - буквосполученням кг: *кгуля*; [ф] передається як хв або хвт: *хвена*, *рыхвта*.

Префікс з- перед глухими [к], [п], [х], за винятком слова *зтерльсь*, позначається літерою с: *скажетъ* (88), *сподобавъ* (59), *схаменуцьця* (60). Зберігається літера з для позначення дзвінкого у префіксі без-: *безсурманъ* (26), д- у префіксі од-: *одкарабкуюся* (48); позначається дзвінкий у кінці слова й

перед глухими приголосними: *гарбузь* (69), *рыжъ* (72), *казка* (37), *тягты* (94) — за винятком слів типу *віттьль* і слова *жертка*.

Про відбиття асиміляції свистячого перед шиплячим можна стверджувати на основі одного слова: *рожжалувався* (83). Послідовно відбиті: асиміляція шиплячого перед наступним свистячим: *засміѣсься* (80), *печуроцьці* (82); африкатизація [г'] перед свистячим у дієслівних формах: *барьцьця* (6), *дывувацьця* (34); асимілятивне подовження приголосних: *багатьѣ* (7), *смітьѣ* (75); зміна приголосних [чн] в ряді слів: *мірошнькъ* (46), *соняшникъ* (73). Заслуговує на увагу повна асиміляція [д] за глухістю, місцем та способом творення [дч] - [чч]: *очетицьця*, *оччиняѣв* (49). Ця вимовна особливість не засвідчувалась у попередніх пам'ятках і в "Грамматике" О.Павловського передається вперше. На позначення відповідних африкат [дж], [дз] вживаються буквосполучення *дж*, *дз*: *джкгутъ* (33), *дзвінъ* (33). Чергування [д] - [дж] у дієслівних основах не відбите: *наскужу* (6).

3. Альманах "Русалка Днѣстровая" (1837)

Ненаголошений [е] перед складом з [і] передається літерою *и* тільки у слові *минѣ* (51;71). Ненаголошений [и] перед складом з наголошеними [е], [а], [о] позначається буквою *е*: 1) у коренях дієслів *-бир-*, *-пир-*: *ѹберайте-се* (8), *наперае* (10); 2) у прислівниках: *лебонъ* (27), *леше* (56). Не фіксується зміна у вимові ненаголошеного [о] перед наголошеним [у]: *голубонько* (91). Вимова суфікса *-ува-* у деяких випадках збігається з літературною: *годувати* (19), *панувати* (19), але *грабовали* (5).

В альманасі продовжені традиції вживання *о*, *е* після [ж], [ч], [ш]: *шоѹковіѣ* (8), *чола* (90), *оченьками* (6), *личеньку* (7); послідовно вживаються букви на позначення дзвінкого у кінці слова і перед глухими: *віз* (17), *мороз* (71), *стежки* (8), *парубки* (43); іноді представлене оглушення [г] перед глухими приголосними: *лехкій* (73), але *легкій* (91); чітко простежується літера *д* на позначення дзвінкого [д] у префіксі *від-*: *видтерати* (12), *відчинивши* (92); засвідчена традиційна передача префікса *без-*: *безчестними* (73). Префікс *з-* перед [к], [п], [х] оглушується, за винятком слова *зкрутило* (86), і передається літерою *с*: *сколотили* (3), *спіткало* (12), *сходити* (21). Для префікса *роз-* характерна варіантна передача як *роз-* і *рос-*: *роспѣтали* (45), *ростлѣвае* (81), *розступаюот* (13).

Звук [в] позначається відповідно до вимови як *ѹ*: 1) на початку слова перед приголосним: *ѹбераѹ* (39,40); 2) у середині слова після голосного перед приголосним: *піѹночі* (20); 3) у кінці слова: *піднимаѹ* (89). Це дуже важливо відмітити, бо вся правописна практика XIX і XX ст. не розрізняє різну звукову реалізацію фонем */в/*, що зумовлює значні і все прогресуючі вимовні огріхи.

Зрідка фіксується асиміляція шиплячого перед свистячим *вибераєся* (97), але *напешся* (18); дисиміляція приголосних [чн]: *рушник* (10), але *ручницями* (95). Лише один випадок свідчить про відбиття африкатизації [т'] перед свистячим: *розільєця* (65). Непослідовно фіксується спрощення в групах приголосних: *серце* (2), але *честних* (116). Не передається в альманасі асиміляція свистячих перед шиплячими на межі префікса і кореня: *розчесує* (17), *счорнѣє* (72); асимілятивне подовження приголосних: *зѣля* (30), *гѣля* (31), що відповідає локальній діалектній нормі; африкатизація [д], [д'] перед свистячим і шиплячим: *молодці* (29), *швидче* (103). На сторінках "Русалки Дністрової" вперше фіксується чергування [д]-[дж], яке не засвідчувалося у попередніх пам'ятках: *похоцати* (22). На цьому особливо наголошуємо, оскільки дане чергування є морфологічною нормою сучасної української літературної мови.

4. П.Білецький-Носенко "Словарь малороссійскаго, или юго-восточнорусскаго языка..." (1843)

Ненаголошений [е] перед наголошеним складом з голосними високого піднесення [и], [і] передається літерою и: *видмідь* (76), *ливиця* (208); на місці е вживається буква и перед наголошеним [а]: *силянський* (326), *висняний* (79), а також перед голосним середнього піднесення [о]: *чирвоный* (390). Ненаголошений [и] іноді перед складом з наголошеними [а], [и], [е] позначається буквою е: *вешнякѣ* (74), *шепишина* (397), *веделка* (70). Не засвідчується вимова [о] близько до [у] в кореневій частині перед складом з наголошеним [у]: *голубка* (102), *зозуля* (158); поширений суфікс *-ова-*, хоч зрідка зустрічається й *-ува-*: *дякувавѣ* (34), *вередовати* (72).

Префікс з- перед глухими приголосними, зокрема [к], [п], [х], [с], передається літерами с і з: *зкаверзити* (155), *зпадок* (159), *зхаменутися* (100), *зсати* (159) і *ссати* (338), *скаверзитися* (328), *спадати* (336), *схилити* (345). У переважній більшості випадків префікс роз- засвідчений, як і в сучасній орфографії: *розказѣ* (315), але *роскачати* (317). Послідовно у префіксі без- перед глухими приголосними зберігається літера з: *безпалець* (53), *безперечь* (53). Дзвінки приголосні передаються відповідними буквами: 1) в абсолютному кінці слова: *барлигѣ* (51), *бибѣ* (54); 6) у позиції перед наступним глухим: *бабка* (48), *боридка*; у префіксі од-: *однастися* (259). Приголосний [г] у позиції перед наступним глухим передається літерою х тільки один раз - *лехкій* (73), у всіх інших випадках - літерою г: *вогкій* (82), *дигтярство* (116).

Вимова свистячого перед шиплячим передається буквою на позначення шиплячого один раз: *дзизжчати* (115), але *дзизчанье* (115). Асиміляція твердого приголосного [т] за місцем і способом творення [тч] - [чч] - [ч] фіксується лише у слові *чесніоче* (388), у всіх інших випадках: *квитчастый*

(182), *титчин* (353). У дієслівних формах фіксується: *діється* (118), *верзеться* (90), тобто не передається на письмі африкатизація [т'] перед свистячим. Не простежується передача на письмі африкатизації [д], [д'] перед наступним свистячим: *жмудській* (139), *людській* (215). Лише зрідка фіксуються написання, що передають подовження приголосних: *одноролля* (258), *рилля* (313), але *бадильє* (48).

У ряді слів простежується дисиміляція [чн]: *рушникъ* (318), *соняшникъ* (335), але *ручниця* (318). Іноді зустрічаються написання, в яких передається спрощення груп приголосних: *пидвласный* (279), *сонце* (335), але *пропастьниця* (303). На позначення відповідних африкат [дз], [дж] вживаються то диграфи *дз*, *дж*, то літери *з*, *ж*: *гудзикъ* (108), *джгутъ* (114), але *бжчоло* (54), *кукуруза* (199). Чергування [д]-[дж] не відбите: *взгороженый* (74), *впроважати* (85).

5. П.Куліш “История України одь найдавнійшихъ часівъ”, “Настуся”, “Хмельницина”, “Великі проводи”, “До братівъ на Вкраїну” та ін.

Ненаголошений [е] передається літерами *и* чи *ы* перед складом з [и], [і], [о] лише іноді: *міні* (1862,1:36), *тичи* (1862,1:62), *пиромъ* (1861,3:13). Ненаголошений [и] перед складом з наголошеними [е], [а] позначається буквою *и*: *тихенько* (1862,1:18), *помирає* (1862,2:55), але в інших позиціях ненаголошений [и] іноді фіксується як [е]: *задзвонемо* (1862,1:19), *Владимера* (1861,10:92). Не засвідчується передача ненаголошеного [о] літерою *у* перед наголошеним складом з [у]: *голубоньки* (1861,11-12:6). Суфікс *-ува-* (*-ова-*) вживається здебільшого з ненаголошеним [у] і наголошеним [о]: *панувати* (1861,9:27), *купованимъ* (1861,10:20). Оглушення префікса *з-* перед [к], [п], [х] передає буква *с*: *спускаючись* (1861,9:84), *сходячись* (1861,9:86), *сказати* (1861,9:80), літера *з* вживається перед кореневим [с]: *зсікти* (1862,1:48). У працях П.Куліша простежується варіантна передача на письмі префікса *роз-*: *роспушу* (1861,9:25), *роскидайте* (1861,9:28), але *розширяє* (1862,1:38). Підтверджена й традиція до збереження літери *з* у префіксі *без-*: *безталанні* (1861,11-12:26), *безхлібь* (1861,11-12:29). Послідовно зберігаються букви на позначення дзвінкого: 1) у кінці слова: *рідь* (1861,9:25), *хлібъ* (1861,9:253); 2) перед глухим: *предки* (1861,9:34), *стерегти* (1861,9:86); 3) у префіксі *од-*: *одкрились* (1861,11-12:10).

Асиміляція свистячого перед шиплячим не передається: *розжеврїли* (1862,1:32), але чітко представлена передача на письмі вимови шиплячого перед свистячим як свистячого: *запорозці* (1861,11-12:3), *книзці* (1862,1:157). Лише один раз зафіксована асиміляція твердого приголосного [т] за місцем і способом творення: *квічали* (1861,11:31). За вже усталеною традицією

фіксується: *зоветця* (1861,9:53), *зживетця* (1861,9:53), тобто вимова [ц'а] на місці [т'с'а]. Африкатизація [д], [д'] перед наступним свистячим не передається на письмі: *громадську* (1862,1:62), *людцями* (1862,1:188). Подовжена вимова м'яких зубних приголосних повністю знаходить підтвердження у правописі журналу "Основа": *браття* (1861,9:28), *життя* (1861,9:133).

Зрідка фіксується зміна приголосного у сполученні [чн] на [шн]: *рушники* (1861,11-12:3), *помішниця* (1862,2:45), але *безсердечнимъ* (1861,2:47). У переважній більшості випадків передається спрощення в групах приголосних: *чесне* (1862,2:34), *серцемъ* (1862,2:18), але *користне* (1861,9:83). На позначення африкат [дз], [дж] вживаються буквосполучення *дз*, *ж*: *дзвони* (6,11-12,1861), *бжולי* (93,9,1861). Не передається на письмі чергування [д] - [дж]: *споряджала* (1861,11-12:2), *хожу* (1861,11-12:7).

**6. Т.Г.Шевченко: "Кобзарь" (1840), "Букварь южнорусской"(1861);
рукописи — "Мала книжка". Автографи поезій (1847-1850),
"Більша книжка". Автографи поезій (1847 - 1860)**

Ненаголошений [е] позначається часто літерою *и* у друкованих джерелах перед наголошеним складом з [о], [і]: *сило* (К:39), *мыні* (Б:13,Б:31); в рукописних - перед складом з [у], [и], а також [а], [о], [е]: *ришотки* (І:37), *кошиця* (І:26), *тиче* (ІІ:174), *систру* (І:36), *тыличку* (І:16). Ненаголошений [и] часто передається літерою *е*: 1) у префіксі *при-*: *преблуда* (І:5), *прыхилься* (ІІ:34); 2) у коренях іменників: *Енесей* (І:104;ІІ:50); 3) у коренях дієслів: *блеснули* (І:77); 4) у коренях прикметників: *вешневый* (ІІ:39); 5) у суфіксах *-учи// -ючи// -ячи* та *-вши* дієприслівників: *йдуче* (ІІ:121), *узьяше* (ІІ:127), *незводяче* (ІІ:113); 6) у закінченні дієслів ІІІ особи однини майбутнього часу: *лазитеме* (ІІ:69); 7) у кінці прислівників: *николе* (ІІ:107). Відповідно до вимови ненаголошеного [о] перед складом з наголошеним [у] в досліджуваних джерелах єдиний раз фіксується на письмі літера *у*: *зузуля* (ІІ:111). Засвідчене паралельне вживання на письмі варіантів суфікса *-ува-* і *-ова-*: у друкованих джерелах: *руйновали* (К:17), *шанувати* (Б:25), але *ночувати* (К:76), *дивувала* (К:78); у рукописах: *сумувати* (І:15), *годовати* (ІІ:38), але *годувавъ* (І:10), *дивувати* (ІІ:148).

Префікс *з-* перед глухими приголосними [к], [п], [х], [т], [с] передається літерою *з*: *спытають* (К:24), *спеклося* (І:13), *склыкае* (І:16), *ссунувся* (ІІ:249), *сповидайтесь* (236,Б), *стихати* (25,Б). В рукописах префікс *з-* перед буквами *т*, *к* позначається варіативно: *зкликали* (341,І) і *склыкае* (І:16), *зтиха* (105,ІІ) і *стырае* (ІІ,111). Перед словами з початковим глухим приголосним вживається то прийменник *съ*, то *зь* : *зь хаты* (ІІ:105), *съ Хвастовскимъ* (ІІ:45), *зь тобою* (ІІ:107), *съ тобою* (ІІ:151), тобто не встановлена якась закономірність щодо вживання *съ*, *зь* залежно від наступного при-

голосного. Префікс роз- представлений перед глухими [к], [п] варіативно: у друкованих джерелах: *розказуй* (К:37) і *розказати* (К:86), *роspитаю* (К:45), *роspлели* (Б:16); у рукописних - *роspажи* (І:3), *роspустила* (ІІ:17) і *роspажи* (ІІ:194), *роspустила* (І:3). Перед глухими [т], [ц] і [ч] послідовно вживається префікс роc-: *роcцвітає* (К:107), *роcчиняють* (ІІ:177;ІІ:247), *роcтилалася* (ІІ:128). Перед кореневим [х] засвідчується префікс роz-: *роzходивсь* (ІІ:262). Перед кореневим [с] префікс роz- передається і зі збереженням, і з оглушенням: *роzстелився* (І:310) та *роcтелився* (ІІ:306), в останньому наявне ще й стягнення. Префікс без- передається із збереженням букви з: *безталання* (І:53), *безсмертнихъ*. Послідовно позначається дзвінкий приголосний у кінці слова (за винятком слова *архистратихъ*) і перед глухими: *ворогъ* (К:103), *Господь* (Б:14), *голодь* (І:11), *судъ* (ІІ:32), *тяжко* (К:17; І:23), *гладкому* (І:5), *парубки* (ІІ:126). У переважній більшості випадків у префіксі од- фіксується літера, що позначає дзвінкий приголосний [д]: *одсуне* (К:28), *одпочине* (К:49), *одставкою* (ІІ:198), *одхожають* (ІІ:19), але *отхожають* (І:17), *откупля* (Б:20). Проте перед дзвінким приголосним [д], іноді й [ж] наявний префікс от-: *отдала* (І:23), *отъене* (ІІ:384).

Чітко представлене евфонічне чергування [у] - [ѳ], [і] - [ї]: *жить в Україні* (ІІ:68); *свою Україну* (ІІ:108), *над Іваномъ* (ІІ:143), *свого Йвана* (ІІ:131). Твори Т.Г.Шевченка засвідчують передачу на письмі м'якого [р'] в непрямих відмінках іменників чол. р. ІІ відм.: *косаря* (ІІ:80), *льщаря* (ІІ:169).

Асиміляція свистячого перед шиплячим засвідчена зрідка: *ближченько* (І:61), *Волощині* (ІІ:26), *Туреччині* (ІІ:26), але *счулася* (К:25), *близченько* (ІІ:170), *брязчить* (ІІ:303). Зрідка фіксується вимова шиплячого перед свистячим як свистячого, паралельно: *Запорожци* (К:99;І:331;ІІ:16), *запорозци* (ІІ:545;ІІ:47). У "Більшій книжці" зустрічаємо передачу на письмі вимови [ш] перед [с] як [с]: *птаства* (ІІ:235). Послідовно передається асиміляція шиплячих [ш], [ч] наступними м'якими свистячими [с'], [ц'] в рукописах: *смієся* (І:393), *знуцаєся* (І:311), *підкрадеся* (ІІ:309), *хатиноци* (І:73), *ріцці* (ІІ:267). У друкованих джерелах знаходимо: *поди́неся* (28), *умне́шся* (49), *не верне́шся* (26), тобто виявлено таке написання, яке відповідало певній правописній системі, прийнятій видавництвом. У переважній більшості прикладів передана асиміляція твердого приголосного [т] за місцем і способом творення: *квичала* (І:43), *заквичала* (І:229), але *заквитчане* (І:294). Непослідовно передається африкатизація [т'с'] як [ц'] в рукописах: *моляця* (І:1), *здаєця* (ІІ:29), *дивитця* (ІІ:247), *радуютьця* (ІІ:213). Не передається африкатизація [д], [д'] перед наступним свистячим: *людською* (І:53), але єдиним прикладом засвідчується асиміляція [т] + [с'] - [ц']: *солдацькее* (І:40). Послідовно фіксується подовження приголосних в "Малій книжці", зрідка у "Кобзарі" та "Більшій книжці": *гильли* (І:13), *зараньне* (ІІ:110), але *попидтенью* (К:16),

корія (II:252). У рукописах 1847-1860 рр. засвідчене подовження приголосних у наголошених суфіксах *-анн-*, *-енн-*: *утомлений* (II:212), *прокаженна* (II:213).

Знаходить відбиття дисиміляція [чн] в ряді слів: *сердешина* (К:59), *рушниками* (К:76), *рушники* (I:46). Спрошення в групах приголосних фіксується непослідовно: *серце* (I:4), *сонце* (II:9), *серце* (К:10), *серцемь* (Б:13), але *щастливимь* (I:238), *честную* (II:209), *честнымь* (Б:14), *сердце* (К:58). На позначення африката [дж] вживається буквосполучення дз: *дзвонять* (I:27), *задзвонили* (I:421), але *кукурузы* (I:66; II:30). Чергування [д] - [дж] у дієслівних формах досліджувані джерела не фіксують: 1) в рукописах: *похожає* (I:6), *сажу* (II:160); 2) у друкованих текстах: *виїзжавь* (Б:24), *похожає* (К:100).

У досліджуваних джерелах Т.Г.Шевченка знайшли відбиття майже всі орфоепічні норми сучасної української літературної мови.

Висновки

1. У пам'ятках старої української літературної мови, за матеріалами досліджень, зафіксовані особливості народної вимови, зокрема південно-східного наріччя, що свідчить про зв'язок нової української літературної мови із старою, про глибину коріння сучасних вимовних норм.

2. У пам'ятках нової української літературної мови кінця XVIII-60 років XIX століття завдяки особливостям правопису, а частіше всупереч йому, відбилися вимовні риси, більшість з яких стала орфоепічною нормою сучасної української літературної мови. Фіксація живої народної вимови у писаних текстах дає можливість простежити процес формування української орфоєпії, говорити про обґрунтованість, сталість певної вимовної норми. Це стосується вимови і голосних, і приголосних.

3. Зрідка простежується фіксація вимови [е] як [и], що передається на письмі літерою *и*, в "Енеїді" І.Котляревського (далі - в "Енеїді") та в альманасі "Русалка Дністрова" (далі - в альманасі) перед наголошеним складом з [і], в граматиці О.Павловського (далі - в граматиці) та в друкованих текстах Т.Г.Шевченка перед наголошеним складом з [і], [о], у творах П.Куліша перед наголошеним складом з [и], [і], [о]. У переважній більшості прикладів засвідчено вживання літери *и* на позначення ненаголошеного [е] у словнику П.Білецького-Носенка (далі - у словнику) перед наголошеним складом з [и], [і], [а], [о]. І досить часто ця вимовна особливість представлена в рукописах Т.Г.Шевченка, зокрема перед складом з [у], [а], [о], [е], [и].

4. Передача ненаголошеного [и] літерою *е* зрідка простежується у граматиці перед наголошеним складом з [и], у словнику перед наголошеним складом з [а], [и], [е], в альманасі перед наголошеним складом з [е], [а], [о],

у творах П.Куліша наближення ненаголошеного [и] до [е] зрідка фіксується у префіксі при-, у корені мир- і флексії -имо. Не знаходимо відбиття цієї фонетичної особливості в “Енеїді”, в друкованих текстах Т.Г.Шевченка. І найпоспідовніше ненаголошений [и] передається літерою е у рукописах Т.Г.Шевченка.

5. У пам’ятках нової української літературної мови у на місці ненаголошеного [о] засвідчена єдиним прикладом у рукописах “Більшої книжки” Т.Г.Шевченка.

6. Вживання -ува- у дієслівних основах зрідка простежується у словнику. Непослідовно фіксується -ува- в граматиці, в альманасі. Послідовніше передається суфікс -ува-, порівняно з попередніми джерелами, у творах П.Куліша, “Кобзарі” (1840), рукописах Т.Г.Шевченка.

7. Традиція збереження дзвінкості в кінці слова і перед глухими послідовно фіксується в “Енеїді”, в граматиці (крім слів типу *віттьль*, слова *жертка*), в альманасі, у словнику, у творах П.Куліша, в рукописних (за винятком *архистратихъ*) і друкованих творах Т.Г.Шевченка.

Приголосний [г] передається літерою х іноді в альманасі, у словнику, в усіх інших джерелах у відповідній позиції у словах зберігається літера г.

8. Префікс [з-] послідовно передається літерою с в “Енеїді”, у друкованих творах Т.Г.Шевченка, у переважній більшості прикладів оглушення префікса [з-] перед глухими приголосними фіксується в граматиці, в альманасі, у словнику, у творах П.Куліша та рукописах Т.Г.Шевченка.

9. Варіантна передача на письмі префікса роз- подається в альманасі, у словнику. Переважають випадки оглушення [з] у префіксі роз-, що на письмі фіксується як рос-, в “Енеїді”, у творах П.Куліша, Т.Шевченка.

10. Префікс без- передається на письмі із збереженням літери з у пам’ятках нової української літературної мови досліджуваного періоду послідовно.

11. Традиція збереження дзвінкого [д] у префіксі од- знаходить підтвердження у граматиці, в альманасі, у словнику, у творах П.Куліша, у “Кобзарі”. Не завжди фіксується ця вимовна особливість в І.Котляревського, у рукописах Т.Г.Шевченка.

12. Асиміляція свистячого перед шиплячим зрідка передається на письмі в “Енеїді”, в граматиці, у словнику, в рукописах Т.Шевченка. Не фіксується ця вимовна особливість в альманасі, в журналі “Основа”.

13. Асиміляція шиплячого перед свистячим послідовно передається в граматиці, у творах П.Куліша, зрідка — в “Енеїді”, в альманасі. Наслідки відповідної асиміляції часто зустрічаються у рукописах Т.Г.Шевченка. У “Кобзарі” та “Букварі” виявлено таке написання, яке відповідало певній правописній системі.

14. Африкатизація [т'] у сполученні *-ться* в дієслівних формах послідовно фіксується у граматиці, у творах П.Куліша, у "Малій книжці" Т.Шевченка, інколи — у І.Котляревського, в альманасі, "Букварі". У переважній більшості випадків засвідчена ця вимовна особливість у "Більшій книжці" Т.Г.Шевченка. Африкатизація [д], [д'] перед наступним свистячим не засвідчена у досліджуваних джерелах.

15. Асиміляція [т] за місцем і способом творення: [тч] - [чч] - [ч] у переважній більшості випадків в основі *квітч-* представлена у рукописах Т.Г.Шевченка, зрідка — у словнику (*чесніоче*), у творах П.Куліша (*квічали*), у "Кобзарі" (*безбачченкомь*). У всіх інших джерелах спостереження не могли провести через відсутність матеріалу.

16. Подовження приголосних зрідка фіксується на письмі в "Енеїді", у словнику, у "Кобзарі", послідовно — у граматиці, у творах П.Куліша, в "Малій книжці". У переважній більшості прикладів ця особливість передається в "Більшій книжці" Т.Г.Шевченка. Абсолютно не фіксується асимілятивна довгота приголосних в альманасі.

17. Непослідовно фіксується на письмі спрощення в "Енеїді", в альманасі, у словнику, у творах Т.Г.Шевченка. Найбільше слів із спрощенням груп приголосних виявлено у творах П.Куліша. Через наявність поодиноких прикладів неможливо провести дослідження у граматиці О.Павловського.

18. Передається дисиміляція [чн] у [шн] у словах *мірошник, соняшник, рушник, рушниця* у граматиці, в рукописах Т.Г.Шевченка, у "Кобзарі". Найбільше прикладів виявили у словнику. Зрідка зустрічається передача на письмі цього явища в альманасі, у творах П.Куліша. В "Енеїді" наявний один випадок.

19. На позначення африкат [дж], [дз] послідовно вживаються буквосполучення *дж, дз* в "Енеїді", в граматиці. У переважній більшості випадків фіксуються дані буквосполучення у словнику, буквосполучення *дз* — в рукописах Т.Г.Шевченка. У П.Куліша послідовно представлено буквосполучення *дз* на місці африката [дз], на місці африката [дж] фіксується літера *ж*. Непослідовно передається на письмі африкат [дз] в альманасі. Випадки фіксації африката [дз] відсутні у "Букварі", у "Кобзарі".

У досліджуваних пам'ятках нової української літературної мови Східної України чергування [д]-[дж] абсолютно не відбите. Але це фонетичне явище послідовно передається на сторінках "Русалки Дністрової".

20. З усіх досліджуваних пам'яток нової української літературної мови [в] у певних позиціях передається за вимовою літерою *ў* тільки в альманасі.

21. Передачу на письмі м'якого [р'] в непрямих відмінках іменників чоловічого роду II відміни засвідчують рукописи Т.Г.Шевченка.

Основні положення дисертації висвітлені у таких публікаціях:

1. Формування орфоепічних норм української літературної мови (на матеріалі "Граматики малоросійського нар'ччя" О.Павловського і "Словника української мови" П.Білецького-Носенка)//Щорічні записки з українського мовознавства.-Одеса,1994.-Вип.2.-С.13-21.
2. Пантелеймон Куліш і становлення української орфоепії.-Одеса,1994.-22с.: Деп. в ДНТБ України, №2034 УК 94 від 17.10.94.
3. Відбиття особливостей народного мовлення в "Енеїді" І.Котляревського (1798)//Щорічні записки з українського мовознавства.-Одеса,1996.-Вип.3.-С.31-40.

Synopsis

Mykytyn M.L. Forming of the orthoepic norms of the Ukrainian literary language (end of the XVIIIth c. - 60th years of the XIXth c.)

Dissertation for the degree Candidate of Sciences (Linguistics), Speciality 10.02.01 - Ukrainian Language; Chair of the Ukrainian Language at Odesa State University named after I.I.Mechnikov.

A manuscript (140 typed pages) which contains investigation of the process of the orthoepic norms forming in the Ukrainian language (end of the XVIIIth c. - 60th years of the XIXth c.) is defended. It is established that analysed materials had reflected many peculiarities of the pronunciation (because of the authors' non-standard orthographic skills), the majority of which have become norms of the modern orthography. This reflection of the popular speech in written texts gives opportunity to observe the forming of the Ukrainian orthoepy and to conclude about the shaping of a concrete orthoepic norm.

For the first time it is stated that literature monuments of the period in investigation prove an accordance of modern orthoepic norms to the essential peculiarities of the popular orthoepy and that latter were important in the modern norms forming. It is certain that traditions of the Old Ukrainian Literary Language which rested upon the vocal popular speech, were developed in the New Ukrainian.

Аннотация

Мыкытын М.Л. Становление орфоэпических норм украинского литературного языка (конец XVIII-60-ые годы XIX века).

Диссертация на соискание научной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01-украинский язык, кафедра украинского языка Одесского государственного университета им.И.И.Мечникова.

Защищается рукопись диссертации (140 стр. машинописи), которая содержит исследование процесса становления орфоэпических норм украинского литературного языка (конец XVIII-60-ые годы XIX века). В исследованных материалах, благодаря особенностям правописания, а чаще из-за нарушения орфографических норм, нашли отражение особенности произношения, большинство из которых стали современной орфоэпической нормой. Отражение живого народного произношения в письменных текстах дает возможность проследить процесс формирования украинской орфоэпии, говорить обоснованно о сформированности конкретной речевой нормы. Впервые установлено, что письменные памятники названного периода подтверждают соответствие современных орфоэпических норм существенным особенностям народного произношения, а также играют роль в формировании орфоэпических норм современного украинского литературного языка. В новом литературном языке развивались и совершенствовались те традиции старого литературного языка, которые опирались на устную народную речь.

Ключові слова: орфоепія, становлення, норма, першодруки, рукописи.

Підписано до друку 17.05.96. Формат 60×84/16.
Ум. др. арк. 1. Тираж 100 прим. Зам. № 170.

Надруковано в НВФ "Астропринт".
Одеса, Французький б-р, 24/26, к. 54.
Тел. 68-77-33, 22-64-84.

ABSD-140

CONFIDENTIAL

CONFIDENTIAL

CONFIDENTIAL

CONFIDENTIAL

436410

AB 35.118

Printed on 100% recycled paper
with 10% post consumer waste

© 2000 by ABC-CLIO
All rights reserved. No part of
this publication may be reproduced
without the prior written permission
of the publisher.